

זכור ושמור, מה ההבדל ביניהם?

עשרת הדברות הובאו פעמיים בתורה, בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן. ישנם הרבה שינויים בין המועתק כאן למועתק שם. אמנם רבי אברהם אבן עזרא (שמות כ') סבור שאין חשיבות בכל השינויים, כיון שהתוכן הכללי הוא אחיד. בבעיה דומה של כפילות בפסוקים במקומות שונים בכל המקרא כתבו רד"ק ו"מצודות" בביאוריהם: "כפל ענין במלים שונות". וגם הרמב"ם (פתיחה למורה נבוכים, עמ' יא) כותב שאין הכרח לדייק בכל פרט ופרט של הציורים שבסיפורי המקראות. אמנם מפרשים אחרים כן דייקו בכל שינוי, בכל הבדל שבין פרשיות הדומות. כן עשו ר"י אברבנאל, הגר"א והמלבי"ם ועוד הרבה. ובענייננו כן ביאר מהר"ל את עשרת הדברות בספרו "תפארת ישראל" (פרקים מג-מה עיי"ש פרטי י"ד שינויים). באמת כל דברי הפרשנים, גם הפשטנים וגם החקרנים, אמת. הכל תלוי לאיזה רובד של הציבור מופנים הדברים. לבעלי פשט הפשוט אין צורך לבאר להם כל שינוי. אבל לבעלי עומק הדורשים הסבר לכל שינוי ניב ולכל כפילות הזכרה, יש להשיב. וכאשר רמב"ם ודוגמתו רצו, גם הם עיינו בכל שינוי ושינוי כדרכם של חז"ל.

בבעיה זאת שבדברות הראשונות (פרשת יתרו) כתוב "זכור את יום השבת לקדשו" ובדברות אחרונות (פרשת ואתחנן) כתוב "שמור את יום השבת לקדשו", ענו חז"ל כי "זכור" הוא לקיים מצות עשה, להזכיר קדושת השבת בכניסת היום; "שמור" הוא ציווי להזהר מלעשות אבות מלאכות (ברכות כ ע"ב). ולכן הוזכרו ב' המלים הללו בבת אחת בסיני כדי ללמד שכל מי (כמו אשה) שנצטוו להישמר מלעשות מלאכות בשבת, מחויב גם להזכיר "קידוש" בליל שבת.

אבל יש בזה מימד נוסף. רואים אנו כי הסיבה למצוות שבת בפרשת יתרו היא "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר בס, וינח ביום השביעי. על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" (שמות כ, יא). זהו טעם כלל-עולמי עם משמעות המקיפה כל בני אנוש. אבל הסיבה למצוות שבת בפרשת ואתחנן היא: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת" (דברים ה, טו) הרי משמעות לישראל בלבד.

לפי הטעם הראשון, להזכיר לכל האנושות שהעולם לא היה נמצא מאז ומתמיד, אלא נוצר ונברא הוא. ה"פצץ הגדול" ממנו התחילה תנועת כל מערכת הכוכבים היה מותנה ומותנע ע"י בעל תוכנית ומחשבה, בעל רצון ויוזמה, הקב"ה. ולכן אמנם התחיל בפעולה, אבל לא תהיה "אינרציה" מתמדת של יצירה ללא הפסקה, אלא ברצותו יפסיק במעשי יצירה שלו, ובסוף יום הששי יצוה "מנוחה". מה היא "מנוחה"? שלימות, שהגיע היוצר ליעדו, השיג כל חפצו ושובת מפעילותו. כך ביום השביעי הזה

ציוה הבורא על ישראל שישבתו ממלאכתם ויראו מצבם כאילו כל מלאכתם עשויה וגמורה. לא יהיו טרודים במחשבות על המשך פעילותם לשבוע הבא, אלא יראו את עצמם כאילו "גמרו את הכל" (עיין רש"י שמות כ, ט בשם המכילתא).

ויש בזה חינוך גדול לאדם, לקבל עליו עול מלכות שמים. הרב שמשון רפאל הירש (שמות לה, א עמ' תס"ו, ומבואר יותר ב"אגרות צפון", אגרת י"ג) חקר מה ההבדל בלשון הקודש בין מלת "עבודה" למלת "מלאכה". והרי התורה לא אסרה לעסוק ב"עבודה" בשבת. (אמנם היא לפעמים אסורה מדרבנן, מחמת "שבות" של "דומה לעבודה של חול").

הרב רש"ר הירש מסביר כי "עבודה" היא גופנית; טורח ועמל הגוף כמו לסחוב קרשים כבדים. אבל "מלאכה" היא פעולה יצרנית, מלווה הרבה פעמים בשכל ותכנון. כל ל"ט אבות המלאכות הרי הן פעולות אנושיות, כהגדרת חז"ל "מלאכת מחשבת אסרה תורה" (דבר שאינו מתכוין מותר ע"פ התורה ואסורה מדרבנן). בישול, תפירה, כתיבה וכיו"ב, "המביאות שינוי ממשי בדבר מסוים, ובהן מתגלה שלטון האדם על כל דבר גשמי. ההימנעות מיצירה זו ביום השבת מגלה את השתעבדות האדם תחת עול הבורא והרבון האחד והיחיד". החינוך הזה מועיל. יום זה של שבת נבליט את ההכרה כי כולנו רק כמו אורחים על שולחנו של הקב"ה. ולכן אותן פעולות בהמיות שגם בעלי חיים עושים, אכילה, הליכה, גרירת דברים וכו' מותרות גם לנו כי הרי אין בהן מן העליונות האנושית. אבל להעביר חפץ מרשות הרבים לרשות היחיד, או להיפך, מראה על מושג תחומים ועל ביצוע הישג אנושי רעיוני, ולכן גם זה נכלל בין המלאכות האסורות. ובה מובן מאד מדוע התורה לא כתבה "ויכל אלהים מכל עבודתו אשר עשה" אלא כתוב "ויכל אלהים וכו' מכל מלאכתו אשר עשה". כי אצל ה' לא שייך לומר שעשה "עבודה" פיזית, אלא "מלאכה" המלווה רעיון ומחשבה.

בזה גם מענה לשאלתם של אותם חילונים מדוע אסור להדליק גפרור בשבת? אותו פסוק "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" מדובר בהיות ישראל במדבר, וכדי ליצור זיק אש היה צורך לשפשף אבן באבן, ולהצית בזה עלה יבש ומזה להעביר להב לשריג עץ ורק אח"כ לגזר עץ עבה יותר. אבל בעידן שלנו אין שום עמל וטורח לשפשף גפרור? התשובה היא שלא אסר עלינו ה' ל"ט מלאכות כי קשה וטורח לעשות אותן, אלא אסר אותן שהן ביטוי לעליונות האנושית עלי אדמות, שאנו "אדונים" המפעילים שינויים בעצמים הנמצאים סביבנו. "מלאכה" היא שאסורה, ולא "עבודה".

עלינו לזכור כי החינוך הגדול הזה נמסר לעם ישראל, ולעם ישראל בלבד. "גוי ששבת חייב מיתה" (סנהדרין נח ע"ב. אמנם רמב"ם מלמדנו שאין בית דין ממית אותו, והוא נענש רק בדין שמים). מה הטעם לזה? כי יש הבדל עצום בין ישראל לאומות בענין כיצד מקבלים עליהם רבונותו של הקב"ה. הרבה מהגוים מאמינים במציאותו של הבורא. אבל לפי דעתם הוא נותן לכל אדם לחיות את חייו האנושיים בלי שום קשר למצוותיו של הקב"ה. עניני מסחר, עניני משפחה, עניני חברה וכו' בכל תחומי הפעילות

האנושית יעשה האדם כפי העולה ברצונו. רק בתחום צר של הדת, מה שנוגע לתפילות וימי חג, מוגבל האדם לפי ציוויי הא-ל.

אבל בעם ישראל אין הדבר כך. כל הטבע חדור הוא וספוג אלוהות. בכל תנועה שאנו מתנועעים, בכל דיבור שאנו מדברים, בכל מעשה שאנו עושים; אנו מקיימים פעולות תורניות או לקום ולבצע מצוה, או להיזהר מלעשות עבירה. בין בענייני דיבור שלנו, בין בענייני לבוש שלנו ובכל פרט ופרט של מעשי אנוש. אנו ממליכים את הקב"ה ע"י כל מעשה ומעשה שלנו, כי נשמעים אנו להוראותיו. כדברי ר' צדוק הכהן: "שכל עיקר קדושת הארץ (א"י) היא הכרת הנותן (כדכתיב 'אשר נתת לי השם') שמדביק טובת הארץ ופריה בנותנם" (לקוטי מאמרם, עמ' 78). רעיון נשגב זה, רעיון קדש קדשים זה, חסר אצל האומות. [וכבר הזכרנו כמה פעמים כי לכל כלל יש יוצאים מהכלל. נכון כי גם אצל האומות יש חסידי אומות העולם, כמוזכר ע"י רמב"ם, הל' מלכים, סוף פרק ח. אבל הם יחידים בלבד. כי גם המקיים אורח חיים נפלא וטהור, אם עושה זאת רק מפני הכרע שכלו ולא מפני שהקב"ה ציוה על כך, אינו נחשב "חסיד אומות העולם". חסרה בו ענווה להתבטל לפני המציאות המוחלטת והנצחית של ה'].

ובזה נוכל להבין מה בין שבת של גוי לשבת של יהודי. היהודי צריך לשמור שבת מפני שתי נקודות הבנה. ראשית כי ה' ברא עולם ומלואו, כל הטבע. ה' הוא הרבון היחיד על כל מה שיתרחש בעולם. זאת אנו לומדים ממעשי שמים וארץ, שה' ברצותו הרחיב פעולה, וברצותו קיצר פעולה והפסיק ביום השביעי. זאת היא שבת של פרשת יתרו. אבל נקודה שניה היא שהקב"ה פועל נסים ונפלאות, מווסת ומשנה ומהפך את הטבע, כדי להציל את הנרדפים. זאת למדנו ממעשה יציאת מצרים. "ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת" (פרשת ואתחנן). ה' ציוך, רק לישראל ציוה וגוי ששבת חייב מיתה. כי זאת אות ברית בין ה' וישראל.

מובא במדרש ששאלו, לכל יום ויום של חול יש זיווג. א' עם ו', ב' עם ה', ג' עם ד'. ליום השביעי אין זיווג. ענה ה' כי הזוג המתאים לשבת הוא כנסת ישראל (בראשית רבה יא, ט). מה פשר מדרש פלא זה? בודאי יש לו עומק שכלי ולא סתם "דרשה". עונה פירוש מהרז"ו (על הדף) "לרמוז שישראל ע"י נשמה יתרה שנתן להם בשבת מתיחדים בקדושת השבת, שהוא קדושה עליונה אצולה ממרומים מקדושתו ית"ש". כלומר ביום השבת האדם מתעלה ברוחניותו.

אמרו בירושלמי (שבת טו, ג) לא ניתנו שבתות לישראל אלא כדי לעסוק בהם בתורה. וכך כתב ר' עובדיה ספורנו על פסוק "שמור את יום השבת לקדשו כאשר ציוך" (על דברים ה, יב). מה משמעות "כאשר ציוך"? אמרו חז"ל (סנהדרין נו:): הכוונה לנאמר להם בהיות ישראל חונים במרה (שמות טו, כו). מעיר הספורנו: "הודיע ה' שלא יספיק לו שתקדשהו במה שתשבות בו ממלאכה, אלא שתעסוק בו בתורה ובמצוות, כאומרו שם 'והישר בעיניו תעשה והאזנת למצוותיו' עכ"ל. ובעיסוק זה יש זיווג בין השבת וישראל. בספר

"בן איש חי" (שנה ב' פרשת שמות, לפני ס"ק א') מלמד שתיקון לימוד תורה שעה אחת בשבת שוה פי אלף מהלימוד של ימות החול. (לכן ראוי למעט בשינה ובשיחות בין חברים, כדי להספיק ללמוד יותר). ועיין ספר "הכתב והקבלה" (שמות כ, י) מהו ענין "זיווג" זה.

נסכם ונאמר. יש שתי מצוות בשבת: זכור ושמור. "זכור" הוא להזכיר בפה שהקב"ה ברא את העולם וסידר בו כל מערכות הטבע. הכל נוצר ע"י ה' והכל ממשיך לתפקד ע"י השגחתו "המחדש בכל יום בטובו מעשה בראשית". לכן מזכירים בקידוש על היין בליל שבת את שתייהן: "זכרון למעשה בראשית, תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים". צד זה של "זכור", הכרת בעלותו של ה' על הטבע נמצא גם בהכרתם של אומות העולם. אבל עניין של ביטול מלאכות, עניין צמצום פעילותנו האנושית כדי להכיר שהקב"ה משנה כרצונו כל מערכות הטבע ומכין נסים ונפלאות, ביד חזקה ובזרוע נטויה, עניין "שמור" מלא תעשה, נמצא אך ורק אצל ישראל.

הרעיון הנ"ל מסביר יפה מה ההבדל בין ביטויי "זכור" בדברות ראשונות, לבין "שמור" שבדברות האחרונות. אבל טוב ויפה להביא לכך סמך מדברי חז"ל. והוא בפסקתא רבתי (תחילת פרק כג, עיי"ש פירוש מהר"ז ו): "זכור ושמור, אמר ר' יודן 'זכור' נתן לאומות העולם, 'שמור' נתן לישראל" עכ"ל. ולפי החידוש שחידשנו כאן, גוי טוב המכריז בליל שבת הצהרה ואמירה שהקב"ה רבון העולם, וזה נודע במה ששבת ה' ממלאכת מעשה ביום השביעי, איננו חייב אותה מיתה המוזכרת בגמרא, כי הם דברו רק על שמירה ממעשים שע"י מניעה מן ל"ט אבות מלאכות.

מה טעם שחז"ל התבטאו בביטוי כה חריף לומר כי אם שמר ממלאכות בשבת הוא "חייב מיתה"? חז"ל (סנהדרין נח ע"ב) אמרו טעם ע"פ נגלה אבל אנו חותרים להבין הטעם ע"פ ספר הזוהר (ח"ב דף סג:). נראה לומר שההכרה שה' משנה כל פרטי הטבע לפי צרכי ההשגחה על מעשי בני אדם, כשכר או כעונש על מעשיהם, זאת היא נחלת בני ישראל עם הנבחר. האריך בזה רמב"ן בפירושו לתורה (סוף פרשת בא).

אם יש פה ושם גוים המתיימרים שגם הם שייכים לקבוצה זו, זה גורם לטשטוש ההכרה מי הם ישראל, וזה מכה את הרושם של יחודיות הנסים והנפלאות. זה כמו בלימוד תורה "מגיד דבריו ליעקב, חוקיו ומשפטיו לישראל. לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום". הברית עם ישראל מוכיחה שאך ורק הם הנמצאים במסגרת זו של נסים ונפלאות הנעשים לעם שלם. [עיין "הכתב והקבלה", על דברים ה, טו: "כי ה' נתן לנו השבת למען תהיה לנו לאות שאנחנו עמו כדכתיב 'לדעת כי אני ה' מקדשכם' (שמות לא, יג)].

רואים אנו בימינו נסים ונפלאות כאשר כל האומות ממזרח שמש ועד מבוא מתנגדים ומתנכלים לקיומה של מדינת ישראל איתנה ויציבה. וה' מכין עבורנו נסים ונפלאות באופן תדיר, הנראים לכל עין הבוחנת לאמיתה את המציאות. אשרינו מה טוב חלקנו.